ژانر غنایی
در رمان معاصر فارسی

دکتر نجمه درّی دکتر پرنیان زارع‌پور

۱۴۰۳

سرشناسه: دری، نجمه، ۱۳۵۵ -
عنوان و نام پدیدآور: ژانر غنایی در رمان معاصر فارسی/ نجمه دری، پرنیان زارع‌پور.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه تربیت مدرس، مرکز نشر آثار علمی، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری: ن، ۳۲۱ ص.: جدول.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۹۶-۰۵۱-۲
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
یادداشت: نمایه.
یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۹۳-۳۰۶.
موضوع: داستان‌های عاشقانه فارسی -- قرن۱۴ -- تاریخ و نقد؛ Love stories, Persian -- 20th century -- History and criticism؛ عشق در ادبیات؛ Love in literature
شناسه افزوده: زارع‌پور، پرنیان، ۱۳۶۵-
شناسه افزوده: دانشگاه تربیت مدرس. مرکز نشر آثار علمی
شناسه افزوده: Tarbiat Modares University. TMU Press
رده بندی کنگره: PIR۳۸۵۹
رده بندی دیویی: ۸فا۳/۰۸۵
شماره کتابشناسی ملی: ۹۸۶۰۰۶۸
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیپا

ژانر غنایی در رمان معاصر فارسی

نگارندگان: دکتر نجمه درّی، دکتر پرنیان زارع‌پور
طراح جلد: ترنج
صفحه‌آرایی: زینب نورپور
شماره انتشار: ۳۱۸
شماره پیاپی: ۵۱۶
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳
شمارگان: ۱۰۰
شابک چاپی: ۹۷۸-۶۲۲-۳۹۶-۰۵۱-۲
شابک الکترونیکی: ۹۷۸-۶۲۲-۳۹۶-۰۵۲-۹
ناشر: مرکز نشر آثار علمی دانشگاه تربیت مدرس
نوبت چاپ: اول
کارشناس اجرایی: فاطمه طالبی
ناظر چاپ: مصطفی جانجانی
لیتوگرافی: ایران گرافیک
چاپ و صحافی: قشقایی
مرکز پخش: تقاطع بزرگراه‌های آل‌احمد و دکتر چمران، مرکز نشر آثار علمی دانشگاه تربیت مدرس، صندوق پستی: ۳۱۸-۱۴۱۱۵
تلفن: ۸۲۸۸۳۰۹۶
دورنگار: ۸۲۸۸۳۰۳۲
آدرس اینترنتی فروش: pub.modares.ac.ir

مسئولیت صحت مطالب کتاب برعهدهٔ نگارندگان است.

تمام حقوق این اثر برای مرکز نشر آثار علمی دانشگاه تربیت مدرس محفوظ است و تکثیر کتاب به هر روشی بدون اجازه کتبی ناشر پیگرد قانونی دارد.

تقدیم به

پدرانمان، رفتگان بی‌برگشت که با ما به غایت، مهربان بودند

فهرست مطالب

پیشگفتار ..... ک
۱- ژانر غنایی چیست؟ ۱
۱-۱ نظریهٔ ژانر ۱
۱-۲ پیشینهٔ ژانر غنایی ۲
۱-۳ مختصات ژانر غنایی ۵
۱-۴ رابطهٔ ژانر غنایی و رمان ۱۱
۱-۵ نظریهٔ رالف فریدمن ۱۳
۱-۵-۱ طبیعت و فرم‌های رمان غنایی ۱۴
۱-۵-۲ سنت غنایی ۳۳
۱-۵-۳ نگاهی به گذشته و آیندهٔ رمان غنایی ۵۶
۱-۵-۴ چکیدهٔ نظریهٔ فریدمن ۶۹
۱-۶ ژانر غنایی در رمان فارسی ۷۱
۱-۶-۱ رمان غیرغنایی ۷۴
۱-۶-۲ رمان شبه‌غنایی ۷۵
۱-۶-۳ رمان غنایی ۷۵
۲- بررسی و تحلیل رمان‌های منتخب ۷۷
۲-۱ مقدمه‌ای بر عوامل درون‌متنی و برون‌متنی ۷۷
۲-۲ رمان‌های غیرغنایی ۷۸

۲-۲-۱ *آتش، بدون دود: گالان و سولماز*، اثر نادر ابراهیمی ۷۸
۲-۲-۲ *شبهای تهران*، اثر غزاله علیزاده ۸۶
۲-۲-۳ *چه کسی باور می‌کند رستم*، اثر روح‌انگیز شریفیان ۹۴
۲-۲-۴ *رود راوی*، اثر ابوتراب خسروی ۱۰۱
۲-۳ رمان‌های شبه‌غنایی ۱۰۹
۲-۳-۱ *سال بلوا*، اثر عباس معروفی ۱۰۹
۲-۳-۲ *دل دلدادگی*، اثر شهریار مندنی‌پور ۱۱۶
۲-۳-۳ *سالمرگی*، اثر اصغر الهی ۱۲۴
۲-۴ رمان‌های غنایی ۱۳۲
۲-۴-۱ *بوف کور*، اثر صادق هدایت ۱۳۲
۲-۴-۲ *ملکوت*، اثر بهرام صادقی ۱۵۱
۲-۴-۳ *بار دیگر شهری که دوست می‌داشتم*، اثر نادر ابراهیمی ۱۶۹
۲-۴-۴ *کریستین و کید*، اثر هوشنگ گلشیری ۱۸۴
۲-۴-۵ *پیکر فرهاد*، اثر عباس معروفی ۲۰۰
۲-۴-۶ تحلیل برون‌متنی رمان‌های غنایی ۲۱۴
۳- فرجام سخن ۲۴۱
۳-۱ حاصل کلام ۲۴۱
۳-۲ معیارهای ژانرشناختی ۲۵۸
پیوست‌ها ۲۶۱
پیوست الف ۲۶۱
مفاهیم و اصطلاحات ۲۶۱
مفاهیم و اصطلاحات داستان‌نویسی ۲۶۱
مفاهیم و اصطلاحات ژانرشناختی ۲۶۹
انواع رمان ۲۷۱
مکاتب ادبی ۲۷۴
پیوست ب ۲۷۹
منابع پژوهشی رمان غنایی ۲۷۹

منابع خارجی ۲۷۹
منابع داخلی ۲۸۶
منابع ۲۹۳
واژه‌نامهٔ فارسی به انگلیسی ۳۰۷
واژه‌نامهٔ انگلیسی به فارسی ۳۰۹
نمایهٔ نام‌ها ۳۱۱
نمایهٔ آثار ۳۱۷

پیشگفتار

یکی از عوامل حیات و مرگ ژانرها و زیرژانرهای ادبی ارتباط یا عدم ارتباط آنها با یکدیگر است؛ برای مثال، در دو شاخهٔ شعر و نثر، زیرشاخه‌ها گاه از یکدیگر کاملاً دور هستند و تأثیری بر هم نمی‌گذارند، گاهی نیز با حفظ استقلال خود، کم‌وبیش به هم نزدیک می‌شوند و ویژگی‌هایی را به یکدیگر امانت می‌دهند. در بعضی موارد نیز چنان با همدیگر می‌آمیزند که ژانر یا زیرژانر تازه‌ای خلق می‌شود. موضوع اصلی این کتاب نیز بر مبنای همین مباحث شکل گرفته است. سؤال اصلی این است که ارتباط ژانر غنایی و رمان فارسی که در نگاه اول، دو حوزهٔ مجزا به نظر می‌رسند، چگونه است؟ پاسخ کلی چنین است که ژانر غنایی همواره از عواطف و درون‌نگری شاعران و نویسندگان فارسی و زبان لطیف و آهنگین آنان تغذیه شده است و شاخ و برگ گسترده است. از طرفی، گونهٔ روایی رمان در دوران معاصر، به نوع ادبی مهمی تبدیل شده است که فضای گسترده‌ای برای ظهور عواطف انسانی فراهم می‌کند. به‌دنبال این امر، طبیعتاً زمینهٔ بروز مؤلفهٔ درون‌نگری ژانر غنایی را نیز تسهیل می‌کند. همچنین، بسیاری از رمان‌نویسان، قلم شاعرانه دارند و لطافت زبان غنایی را در آثار خود منعکس می‌کنند. از آن گذشته، رمان به تأثر از مدرنیسم، در بافتار خود، بیشتر به نمایش ویژگی‌های ساختاری شعر و فشردگی آن متمایل شده است و با مؤلفهٔ برجسته‌سازی ژانر غنایی ارتباط عمیق‌تری یافته است. درنتیجه، این گونهٔ روایی بلند، تا حدی، زمینهٔ ظهور اهداف ژانر غنایی را ایجاد و ماهیت خویش را به آن نزدیک کرده است. بر این اساس، فرض ما بر این است که امروزه، رمان می‌تواند در جایگاه گونه‌ای قابل بررسی از منظر ژانر غنایی، مطالعه و تحلیل شود. نگاهی کلی به خصایص محتوایی و ساختاری بسیاری از رمان‌های فارسی نیز این امر را تأیید می‌کند و گویای وجود ارتباط میان رمان فارسی و ژانر غنایی است. البته این ژانر با دیگر گونه‌های داستانی معاصر نیز ارتباط دارد؛ برای مثال، داستان کوتاه فارسی و ژانر غنایی، نزدیکی عمیقی با یکدیگر دارند که در جای خود قابل بررسی است. در این شرایط، اگر کنکاش بیشتری در نسبت ژانر غنایی و رمان فارسی صورت بگیرد، چرخه‌ای اثرگذار در رمان فارسی ایجاد خواهد شد. درواقع، هرقدر چگونگی حضور مؤلفه‌های غنایی در رمان‌های فارسی

بیشتر تبیین شود، استفاده از آنها نیز آگاهانه‌تر و منسجم‌تر خواهد بود و شاهد تولید آثار برجسته‌تری در عرصهٔ ژانر غنایی و رمان فارسی خواهیم بود؛ از سوی دیگر، خوانندگان رمان نیز ارتباط عمیق‌تری با مؤلفه‌های غنایی برقرار می‌کنند و درک بیشتری از آنها خواهند داشت. کتاب حاضر نیز برای شناخت بیشتر رمان فارسی و شفاف‌کردن نسبت آن با ژانر غنایی، به بررسی و تحلیل مؤلفه‌های غنایی در دوازده رمان منتخب فارسی می‌پردازد.

با نگاهی به پیشینهٔ این موضوع درمی‌یابیم که پژوهشگران ایرانی اغلب هریک به جنبه‌هایی از ظهور ژانر غنایی در رمان فارسی پرداخته‌اند؛ جنبه‌هایی چون نثر شاعرانه، ساختار شاعرانه و مضامین غنایی. بااین‌حال همچنان، ارتباط ژانر غنایی و رمان فارسی به‌طور همه‌جانبه و از منظر عوامل ژانرشناختی درون‌متنی و برون‌متنی تبیین نشده است. بر این اساس، پژوهش حاضر ابتدا با بررسی تمام عوامل درون‌متنی و برون‌متنی آثار منتخب، به‌دنبال شناخت مؤلفه‌های ژانر غنایی در رمان فارسی است. در این مسیر، نسبت رمان‌های منتخب با ژانر غنایی را مشخص می‌کند و صحت و سقم معیارهای پیشین این حوزه را نیز می‌سنجد. از طرفی، بر مبنای داده‌های به‌دست‌آمده از رمان‌های منتخب، در پی طبقه‌بندی رمان فارسی از منظر ژانر غنایی خواهد بود. به‌عبارتی، داده‌های به‌دست‌آمده را با توجه به مؤلفه‌های غنایی و نظریهٔ رالف فریدمن تحلیل می‌کند و آثار منتخب را به نمایندگی از جامعهٔ بزرگ‌تر رمان فارسی طبقه‌بندی می‌کند. البته دسته‌بندی رمان بر اساس مؤلفه‌های غنایی، به‌معنای رد و نقض ارتباط این گونهٔ ادبی با دیگر طبقه‌بندی‌های ادبی نیست؛ برای مثال، رمان فارسی ضمن ارتباط با ژانر غنایی، ممکن است ذیل مکتب‌هایی چون رمانتیسم، سمبولیسم، سوررئالیسم، مدرنیسم و ... هم قرار بگیرد؛ همان‌طورکه تعدادی از رمان‌های احساساتی، تمثیلی یا نمادین، ذیل مکتب رمانتیسم نیز جای می‌گیرند. بنابراین، طبقه‌بندی‌های گوناگون، ضمن شباهت با یکدیگر، هر کدام در جایگاه خود، شناخت گونهٔ رمان و ژانرهای مرتبط با آن را تسهیل می‌کنند و چنانچه به‌صورت اصولی تبیین شوند، تناقضی با همدیگر نخواهند داشت.

در انتخاب رمان‌های پژوهش، برخورداری از مؤلفه‌های عمومی ژانر غنایی یا تناسب احتمالی با نظریهٔ رالف فریدمن را که پس از این تبیین خواهد شد، اساس کار قرار دادیم. در توضیح مؤلفه‌های عمومی ژانر غنایی، باید گفت که غالباً وقتی لفظ غنایی برای اثری به‌کار برده می‌شود، مخاطب در درجهٔ اول، دو عنصر عواطف فردی و بلاغت ادبی را به یاد می‌آورد. این امر در سایهٔ نسبت‌دادن نوع غنایی به آثار عاطفی که مزین به آرایه‌های ادبی هستند، شکل گرفته است. درواقع،

ازآنجاکه غالباً انواعی چون مثنوی‌های عاشقانه، قصه‌های منثور عامیانه و بزمی، غزلیات و دوبیتی‌های عاشقانه و ... نوع غنایی نامیده شده‌اند، ویژگی‌های عمومی این انواع نیز که همان عواطف فردی و بلاغت ادبی است، به‌عنوان ویژگی‌های کلی ژانر غنایی در نظر گرفته شده است. از طرفی، صحت و سقم این تلقی از ژانر غنایی، خود نیازمند تعمق و بررسی بیشتری است که در این کتاب، تا حد امکان بدان پرداخته‌ایم.

در ادامه، با احتساب شروط نظری مذکور که شروط اصلی و ثابت بودند، به برخی شروط فرعی و متغیر نیز توجه کردیم، مانند شهرت اثر یا نویسندهٔ آن در میان مخاطبان و پژوهشگران، چاپ متعدد اثر، قرارداشتن اسم رمان در فهرست آثار برگزیده و پراکندگی نسبی سال انتشار رمان‌ها. همچنین، سعی کردیم آثاری را گزینش کنیم که از منظر پژوهشی، همچنان تازگی و جذابیت نسبی داشته باشند؛ برای مثال، رمان *شازده احتجاب* ازجمله آثار قابل بررسی در این کتاب است، اما به‌دلیل فراوانی و تکرر پژوهش‌های صورت‌گرفته دربارهٔ آن، از فهرست آثار منتخب حذف شد. البته رمان شناخته‌شده‌ای چون *بوف کور* (۱۳۱۵) نیز وضعیتی مشابه *شازده احتجاب* دارد، اما امکان حذف آن را نداشتیم، زیرا *بوف کور* اولین رمان فارسی است که در برخی منابع پژوهشی، مطابق با نظریهٔ فریدمن، رمان غنایی نامیده شده است.

کتاب حاضر با هدف شناخت جلوه‌های گوناگون ژانر غنایی در رمان معاصر فارسی، به بررسی و تحلیل این ژانر در دوازده رمان شاخص فارسی پرداخته است. حاصل این بررسی و تحلیل در سه فصل تدوین شده است. در فصل اول، کلیات بحث مطرح شده است، ازجمله پیشینهٔ ژانر غنایی و تاریخچهٔ آن در برخی منابع غربی و شرقی، مختصات ژانر غنایی، معرفی نظریهٔ رالف فریدمن، معیارهای ژانرشناختی غنایی و نمایی کلی از ژانر غنایی در رمان فارسی. در فصل دوم، با استفاده از عوامل ژانرشناختی درون‌متنی و برون‌متنی، بررسی همه‌جانبهٔ رمان‌های منتخب در قالب چندین جدول صورت گرفته است. بنابراین، جداول ذکرشده در کتاب، حاصل قلم نگارندگان است. یافته‌های به‌دست‌آمده نیز بر مبنای مؤلفه‌های غنایی، تحلیل و بررسی شده است و رمان‌های منتخب بر اساس چگونگی ارتباطشان با مؤلفه‌های غنایی، ذیل سه عنوان غیرغنایی، شبه‌غنایی و غنایی طبقه‌بندی شده‌اند. در ادامهٔ این فصل نیز تحلیل برون‌متنی رمان غنایی انجام شده است. در این بخش، نظری اجمالی نیز بر تعدادی از رمان‌های منتشرشدهٔ فارسی، طی یک قرن اخیر داشتیم و برخی از آثاری که از منظر مؤلفه‌های ژانر غنایی قابل بررسی هستند، به‌اختصار معرفی شدند. البته، اظهارنظر دربارهٔ تعداد آثاری که به ژانر غنایی تمایل دارند، با توجه به محدودیت‌های این

پژوهش، نسبی است. در فصل سوم هم به فرجام سخن رسیدیم و جمع‌بندی مباحث پیشین و معیارهای ژانرشناختی رمان غنایی را ارائه کردیم. درنهایت نیز به‌منظور سهولت استفاده و بهره‌وری حداکثری مخاطبان، پیوست‌هایی برای کتاب حاضر در نظر گرفته شده است. در این پیوست‌ها، برخی مفاهیم و اصطلاحات به‌کاررفته در متن کتاب که به گمان نگارندگان، نیاز به شفافیت بیشتری داشته است، به‌ضرورت، توضیح داده شده است. همچنین، در پیوست آخر، منابع مرتبط با رمان غنایی، به‌منظور تبیین جامع‌تر معرفی شده است.

کتاب *ژانر غنایی در رمان معاصر فارسی* نتیجهٔ بیش از سه سال تتبع و تلاش در حوزهٔ شناخت مؤلفه‌های غنایی در رمان فارسی است. بخش معتنابهی از نتایج و تحلیل‌های این کتاب مستخرج از رسالهٔ دکتری پرنیان زارع‌پور به راهنمایی اینجانب، نجمه درّی، در دانشگاه تربیت مدرس بوده است. پیرو آن، جا دارد که از استادان بزرگوار دانشگاه تربیت مدرس، جناب آقای دکتر غلامحسین غلامحسین‌زاده، جناب آقای دکتر حسینعلی قبادی، جناب آقای دکتر سعید بزرگ بیگدلی و سرکار خانم دکتر زینب صابرپور صمیمانه قدردانی کنیم؛ چراکه بی‌یاری ایشان و رهنمودهای ارزشمندشان، پژوهش مذکور به ثمر نمی‌نشست و کتاب حاضر نیز شکل نمی‌گرفت.

امید است که این کتاب محرک و مشوق پژوهشگران کوشا و علاقه‌مند به حوزهٔ رمان فارسی باشد؛ به‌ویژه مخاطبانی که به ژانر غنایی و ویژگی‌های هنری و عاطفی آن کشش و توجه بیشتری دارند. ما معتقدیم که این پژوهش در جایگاه گام‌های نخستین در تبیین نسبت ژانر غنایی و رمان فارسی، دستاوردهایی داشته است و در مسیر بومی‌کردن نظریهٔ رمان غنایی رالف فریدمن که تنها نظریهٔ موجود در این حوزه است، تلاش آغازینی انجام داده است. بنابراین، خاضعانه در انتظاریم تا استادان سخن‌سنج و نظریه‌پردازان متخصص ما را از تذکرات و رهنمودهای ارزندهٔ خود بی‌نصیب نگذارند. همچنین، پژوهشگران ارجمند با بررسی و تحلیل نمونه‌های بیشتر، یافته‌های پژوهش حاضر را در بوتهٔ نظرات ارزشمند و نقادانهٔ خود قرار داده و نگارندگان را از آن بهره‌مند گردانند.

رایانامه جهت ارتباط با نگارندگان:
n.dorri@modares.ac.ir
parnian.zarepoor@modares.ac.ir